

گذری بر نظریه فقه نظام ولایی

پدیدآورنده (ها) : خسروپناه، حجه الاسلام و المسلمین عبدالحسین

فلسفه و کلام :: نشریه پاسدار اسلام :: آبان و آذر ۱۳۹۹ - شماره ۴۶۳ و ۴۶۴

صفحات : از ۱۰ تا ۱۲

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1712306>

تاریخ داندلود : ۱۴۰۲/۰۷/۳۰

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- اجتهاد سیستمی، راهبرد کلان تولید الگوی اسلامی پیشرفت در افق آینده
- تبیین مصداق القول در آیه ی (فبشرعباد* الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه) (زمر ۱۷ و ۱۸)
- نقش سیاق در نظریه اصولی شیخ مرتضی انصاری
- شرط مالیت عوضین در صحت معاملات با رویکردی بر نظر امام خمینی (س)
- تبیین و نقد انگاره «عدم کارایی مدیریت فقهی در قبال مدیریت علمی» با تأکید بر دیدگاه امام خمینی
- مقایسه دو سنخ خردورزی خودبنیاد و وحی بنیاد در مناظره ابوحاتم رازی و محمد بن زکریای رازی
- ضرورت آینده پژوهی در فقه اسلامی
- نقش مردم در حکومت اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری و شهید صدر
- مقایسه مفهوم مذاق شریعت با مصلحت و مقاصد شریعت
- چیستی و چرایی نفی خواطر در عرفان اسلامی
- بررسی رابطه هنر و دین از منظر سیدحسین نصر و سیدمرتضی آوینی
- نقش «اولوالبقیه» در تغییرات اجتماعی از منظر قرآن کریم

عناوین مشابه

- روش‌شناسی استنباط در فقه نظام سلامت؛ مبتنی بر نظریه کشف نظام از آیت‌الله سیدمحمدباقر صدر
- تبیین و تحلیل ماهیت و ابعاد نظریه «فقه نظام ولایی»
- تأثیر آگاهی سیاسی دانشجویان بر تغییر نگرش آنها نسبت به مشروعیت نظام سیاسی بر اساس نظریه وبر : مورد مطالعه دانشگاه اصفهان
- چگونگی تعامل بین نظام تربیت دینی و اسلامی با تأکید بر نظریه علامه طباطبایی
- تحلیل فرگشت‌های جهانی در ظهور و صعود نظام پهلوی در ایران بر اساس نظریه نظام-جهان مدرن
- بررسی نظام طرح داستان حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم با تکیه بر نظریه ی پیرنگ لاری وای
- آسیب‌شناسی داوری در طلاق در نظام حقوقی ایران و فقه امامیه با تأکید بر قانون حمایت خانواده
- سرمقاله؛ گذری بر برنامه پژوهشی مدرسه تخصصی فقه امام کاظم علیه السلام
- طراحی الگوی نظام نوآوری در سازمان‌های دفاعی: پژوهشی کیفی مبتنی بر نظریه داده بنیاد
- تحلیلی بر رویکرد نظام حقوقی ایران در قبال بیوتروریسم با نگاهی اجمالی به دیدگاه فقه اسلامی

گذری بر نظریه فقه نظام ولایی

حجه الاسلام والمسلمین عبدالحسین خسرویناه
استاد حوزه و دانشگاه و عضو هیات علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

اشاره:

فقه نظام ولایی نظریه‌ای با جهت‌گیری تحول در فقه موجود در امتداد نظریات نوینی در فلسفه اسلامی و علم دینی و ایده‌ای برای تعالی فقه در راستای حل مسائل فقهی جامعه و اعتلای نظام اسلامی است. فقه نظام ولایی در مقام تحقق، تکامل یافته فقه موجود است و به عنوان رهیافت «رویکردی حاکم بر فقه» در نظر گرفته می‌شود. یعنی رویکرد حاکم بر کل آن ولایی و براساس اندیشه‌های امام خمینی علیه السلام است. فقه نظام ولایی در مقام بایسته با سه روش اجتهاد قسم اول، قسم دوم و قسم سوم به دست می‌آید.

الف: امتداد اندیشه تحول از حکمت خودی به فقه نظام ولایی

نگارنده پیشتر دیدگاه نوینی را در حوزه فلسفه اسلامی با نام فلسفه حکمت خودی و در حوزه علم دینی دیدگاه الگوی حکمی-اجتهادی و در فلسفه‌های مضاف دیدگاه روش دیده‌بانی را مطرح کرده بودم. فلسفه حکمت خودی با تغییر موضوع فلسفه از «موجود بما هو موجود» به انسان انضمامی در تلاش است تا کاستی‌های فلسفه اسلامی، از جمله گستره آن به فلسفه‌های مضاف را حل کند.^(۱) نگارنده در بخش فلسفه‌های مضاف (genitive philosophies) به گونه‌شناسی فلسفه‌های مضاف در غرب پرداخته و سپس با طرح نظریه دیده‌بانی دو گونه دیگر از فلسفه‌های مضاف را که تا به حال مطرح نبوده‌اند، تشریح کرده‌ام: فلسفه‌های مضاف به علوم با رویکرد تاریخی

منطقی و فلسفه‌های مضاف به امور با رویکرد تاریخی منطقی.^(۲) در بخش علم دینی نظریه حکمی اجتهادی را مطرح کردم، زیرا تحول در علوم انسانی درگرو تحول در روش‌شناسی است.^(۳) در بخش فقه نظریه فقه نظام ولایی را پیشنهاد می‌کنم. اندیشه فقه نظام ولایی تکامل یافته فقه موجود و در جبران نواقصی آن است.

ب: آسیب‌شناسی فقه موجود

فقه نظام ولایی در امتداد فقه سنتی، تکامل یافته فقه موجود است و تلاش نمی‌کند آن را نفی کند، بلکه تلاش می‌کند با رفع اشکالات فقه سنتی گام دیگری را در فقه بردارد. فقه همیشه سیر تطور داشته است. شیخ طوسی بعداً فقهی را که شیخ مفید و سید مرتضی می‌گفتند، تکمیل کرد. فقه موجود با همه مزایایی که دارد در چند مورد دچار آسیب است:

۱. فقه موجود احکام ناظر به ساختار ندارد؛ نظامات را تهذیب می‌کند اما نظام نمی‌سازد. احکام یا ناظر به فرد یا رفتار او در جامعه و یا گاهی مجتمع بما هو مجتمع هستند.
۲. فقه موجود منحصر است به ساحت فقاقت متعارف که افتاء احکام شرعی است.

ج: چیستی فقه نظام ولایی

«فقه نظام ولایی» بخشی از نظامات منبعث از فقه نیست و به عنوان «رویکردی حاکم بر فقه» در نظر گرفته می‌شود. یعنی در واقع، فقه‌الولاییه یا فقه‌الاجتماع نیست؛ بلکه فقه‌الولاییه است، بدین معنا فقه نظام ولایی، فقهی است که رویکرد حاکم بر کل آن از طهارت تادیات ولایی است. لذا

می‌توان گفت که اکثر فقه‌های شیعه فقه‌السیاسه یا فقه‌الاجتماع، ولی فقه‌هایی چون امام خمینی فقه‌الاجتماعی داشته‌اند و رویکردشان در تمام ابواب، فقه نظام بوده است.

فقه نظام ولایی ترکیبی از سه واژه است که بیانگر معنای واحدی است. «فقه» در این کاربرد به معنی فقه، دانش استنباط روشمند و مدلل احکام مربوط به اشیاء و افعال مکلفین به صورت احکام افعالی-راهبردی و ساختاری است. تعریف رایج فقه بیشتر به احکام رفتار مکلفین می‌پردازد و بیشتر ناظر به احکام رفتاری است. بنابراین در فقه نظام ولایی اولاً احکام اشیاء آمده‌اند و ثانیاً فقط منظور احکام رفتاری نیست، بلکه احکام راهبردی و ساختاری را هم شامل می‌شود. ساختاری یعنی مجموعه‌ای از نهادها به معنی جامعه‌شناسی آن و سازمان و قوانین حقوقی حاکم بر سازمان. ساختار وقتنی است که عینیت خارجی پیدا می‌کند. ساختارها بیشتر رفتارها را جهت می‌دهند. بنابراین فقه علاوه بر فعل مکلف، چه در عرصه افعال فردی (مانند نماز فرادا) یا افعال اجتماعی (مانند نماز جماعت، جهاد) باید مشتمل بر احکام این نهادها (مثل نهاد تعلیم و تربیت و خانواده) و ساختارها و سازمان‌ها نیز باشند. نهاد عبارت است از تلقی عمومی و مقبول جامعه نسبت به یک امر کلان که توسط تقنین (قانون‌گذاری) تبدیل به ساختار و آن ساختار تبدیل به سازمان می‌شود. به‌طور مثال، سازمان تعلیم و تربیت در کشور، آموزش و پرورش، آموزش عالی و حوزه‌های علمیه هستند.

«ولایت» یکی از محوری‌ترین کلید واژه‌های روایی-قرآنی و ولایت دال مرکزی اسلام است. در اهمیت ولایت امام باقر علیه السلام فرموده‌اند: «اسلام

که از طرف ایشان برای دوستان شیعه‌مان بیغام ببرم که: «مبادا وقتی بین شما خصومت و نزاعی اتفاق می‌افتد، یا در مورد دریافت و پرداخت اختلافی پیش می‌آید، برای محاکمه و رسیدگی به یکی از این جماعت زشتکار مراجعه کنید. مردی را که حلال و حرام ما را می‌شناسد بین خودتان حاکم و داور کنید، زیرا من او را بر شما قاضی قرار داده‌ام. مبادا که بعضی از شما علیه بعضی دیگران به قدرت حاکمه

آن را به حکم و بار رأی طاغوت و قدرتی گرفته که خدا دستور داده به آن کافر شود.»
 خدای تعالی پی فرماید: «يُرِيدُونَ اَنْ يَتَّحَاكَمُوا اِلَى الظَّالِمَاتِ وَقَدْ اَمَرْنَا اَنْ يَكْفُرُوا بِهِ.» پرسیدم: «چه باید بکنند؟» فرمود: «باید نگاه کنند ببینند از شما چه کسی است که حدیث ما را روایت و در حلال و حرام ما مطالعه کرده و صاحب نظر شده و احکام و قوانین ما را شناخته است. باید او را به عنوان قاضی و داور

بر پنج چیز استوار است: نماز، زکات، حج، روزه و ولایت.» زراره می‌گوید: «پرسیدم: از میان آنها کدام برتر است؟» فرمود: «ولایت برتر است، زیرا ولایت کلید آنها و صاحب ولایت، راهنما به سوی آنهاست.»^(۱۳) بنابراین در فقه نظام ولایی واژه «ولایی» همان عنصر ولایت است که بر اساس روایت امام باقر علیه السلام محور اصلی تمام احکام از طهارت تا دیات از امر و ولایت است که در کل افعال سریان دارد. به همین جهت گفته می‌شود کسی که ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام را نپذیرد، صوم و صلوات او پذیرفته نیست. بنابراین فقه ولایی، رویکرد حکومتی و ولایی به کل فقه است. امام خمینی، نه تنها شأن عالم بودن اهل بیت علیهم السلام را در نظر داشته‌اند، بلکه شأن ولایی (حاکمیت و حکمرانی) نیز مدنظر ایشان بوده است. ما نیز در این نظریه روش شناسانه فقهی و اجتهادی، ترکیبی از دو شأن عالمیت و حاکمیت و نظام ساز بودن اهل بیت علیهم السلام را شأن ولایی ایشان می‌دانیم.

فقه نظام ولایی ترکیبی از سه واژه است که بیانگر معنای واحدی است. «فقه» در این کاربرد به معنی فقه، دانش استنباط روشمند و مدلل احکام مربوط به اشیاء و افعال مکلفین به صورت احکام افعالی، راهبردی و ساختاری است. تعریف رایج فقه بیشتر به احکام رفتار مکلفین می‌پردازد و بیشتر ناظر به احکام رفتاری است

بپذیرند، زیرا من او را بر شما حاکم قرار داده‌ام. پس نگاه که به حکم ما حکم کرد و از وی نپذیرفتند، بی‌گمان حکم خدا را سبک شمرده و به ما پشت کرده‌اند و کسی که به ما پشت کند به خداوند پشت کرده و این در حد شرک به خداوند است.»^(۱۴)

اگر به این دو شأن قائل باشیم، طبیعتاً بحث روش ولایت و روش فقهت را باید جدا بحث کرد، یعنی یک بار روش تبدیل مدل‌های کاربردی و اجتماعی در ساحت فقهت است و یک بار در ساحت ولایت و جعل است. توقیع شریف «وَأَمَّا الْحَوَادِثُ الْوَأَقْعَةُ فَارْجِعُوا فِيهَا إِلَى رُؤَاهِ حَدِيثًا فَإِنَّهُمْ حُجَّتِي عَلَيْكُمْ وَ أَنَا حُجَّةٌ عَلَيْهِمْ.»^(۱۵)
 ابو خدیجه، یکی از اصحاب مورد اعتماد امام صادق علیه السلام می‌گوید که ایشان به من مأموریت داد

جائرشکایت ببرد.»^(۱۶) قدر متیقن از این سه روایت این شأن به دست می‌آید. اگر این دو شأن را برای فقیه قائل شدیم طبیعتاً شأن روش فقهت و ولایت برای فقیه است.
 نظام، مجموعه اجزا به هم پیوسته با محوریت و هدف معین است. بنابراین فقه نظام ولایی مجموعه احکام نظام مند مربوط به احکام فردی و اجتماعی در قالب احکام رفتاری و راهبردی و ساختاری است. هم نظامی از احکام پیش گفته را دارد، هم در احکام فردی، ناظر به فرد و در احکام اجتماعی، ناظر به اجتماع و ناظر به مجتمع بما هو مجتمع است. فقه نظام ولایی، کشف، ترویج است و عینیت خارجی پیدا می‌کند. بنابراین در فقه ولایی، احکام در شش حوزه بررسی قرار می‌شوند که

شأن فقیه دو شأن دارد: شأن فقهت و شأن ولایت. شأن فقهت شأن کشف احکام شرعی و دستاورد آن حکم تکلیفی و وضعی است. شأن ولایت شأن جعل است که دستاوردش حکم ولایی است. در مقبوله عمر بن حنظله آمده است: «از امام صادق علیه السلام درباره دو نفر از دوستانمان (یعنی شیعه) که در مورد قرض یا میراث نزاعی در بینشان در گرفته و برای رسیدگی به قاضی مراجعه کرده بودند، سؤال کردم که آیا این رواست؟» فرمود: هر که در مورد دعاوی حق یا دعاوی ناحق به قدرت حاکمه ناروا مراجعه کند، در حقیقت به طاغوت مراجعه کرده است و هر چه را که به حکم آنها بگیرد، در حقیقت به طور حرام می‌گیرد؛ گرچه آن را که دریافت می‌کند حق ثابت او باشد، زیرا

عبارتند از:

۱. احکام اشیاء؛

۲. احکام فعل رفتاری؛

۳. احکام فعل اجتماعی؛

۴. احکام نهاد؛

۵. احکام ساختار؛

۶. احکام سازمان.

د: گستره فقه نظام ولایی

فقه نظام ولایی به سه نظام رفتاری (شامل فقه فردی و اجتماعی)، نظام راهبردی و نظام ساختاری تقسیم می‌شود تا با چنین فقهی بتوان مقصود دین را که اجرای احکام الهی در میان انبیا بشر است، به نتیجه رساند. در این نظریه، به تأثیرات ساختارها در زندگی بشر و لزوم تغییر آنها به سمت اجرای دین توجه جدی شده؛ نظام راهبردی مد نظر قرار گرفته و صرفاً به فقه فردی و نگاه اجتماعی در نظام رفتاری اکتفا نشده است.

ه: رابطه فقه نظام ولایی با فقه های مضاف

نسبت فقه فرهنگ، رسانه، ارتباطات، سیاست، اقتصاد و... با جهان بینی فقه نظام ولایی، عام و خاص است؛ یعنی ابتدا جهان بینی، بعد مکتب و سپس فقه نظام ولایی به دست می‌آید و سپس یکی از ابعاد نظام که مثلاً «فقه رسانه و فضای مجازی» است، قابل وصول خواهد بود. لذا کسی که بدون

ولایت و حاکمیت است. مبانی معرفت شناختی به ویژه عقلانیت اسلامی هم مطرح اند. در مبانی انسان شناختی، اصالت فرد و جامعه و تاریخ در هر فردی مطرح است. مبانی دین شناختی شامل جامعیت اسلام و دنیای برای آخرت و مبانی ارزش شناختی ناظر به پیوند ارزش و اعتبار با مصالح و مفاسد واقع است.

رویکرد نگارنده در مبانی روش شناسی، روش شناسی علمی، اجتهادی است. معنی و روش اجتهاد متعارف در اینجا کافی نیست و اجتهاد قسم اول و دوم و سوم لازم است تا فقه نظام ولایی یعنی همان فقه بایسته تحقق یابد و تدوین شود. مرحله دوم، مکتب فقه نظام ولایی است. «مکتب فقه نظام ولایی» به بیان اصول حاکم بر آن مانند اصالت عدالت و آزادی و مردم سالاری و ولایت مطلقه فقیه می‌پردازد. مکتب در بردارنده باید ها و نبایدها و برگرفته از جهان بینی است و اصولی چون عدالت و آزادی، مکتب فقه نظام ولایی را تعیین می‌کنند. شبیه کاری که شهید صدر در «اقتصادنا» انجام داد. اصل حاکمیت قوانین الهی، اصل ولایت در حکمرانی، اصل محبت و اخوت در جبهه سازی و ساختار سازی، اصل آزادی برای ولایت که کاملاً با نظام سوسیالیستی و لیبرالیستی متفاوت است. در ایدئولوژی اسلامی، اصل آزادی و اصل مشارکت مردمی برای عدالت مطرح است. مرحله سوم، فقه نظام ولایی است. «فقه نظام

نسبت فقه فرهنگ، رسانه، ارتباطات، سیاست، اقتصاد و... با جهان بینی فقه نظام ولایی، عام و خاص است؛ یعنی ابتدا جهان بینی، بعد مکتب و سپس فقه نظام ولایی به دست می‌آید و سپس یکی از ابعاد نظام که مثلاً «فقه رسانه و فضای مجازی» است، قابل وصول خواهد بود. لذا کسی که بدون طی مقدمات از فقه رسانه و فضای مجازی شروع کند، از میانه راه شروع کرده است.

طی مقدمات از فقه رسانه و فضای مجازی شروع کند، از میانه راه شروع کرده است.

و: ارکان فقه نظام ولایی

فقه نظام ولایی اجزا و ارکانی دارد که عبارتند از: جهان بینی، مکتب فقهی و فقه نظام ولایی و فقه های مضاف. جهان بینی «فقه نظام ولایی» بیانگر مبانی هستی شناختی، معرفت شناختی، ارزش شناختی، انسان شناختی و دین شناختی است که هر کدام زیر مجموعه هایی دارند. مثلاً در مبانی هستی شناسی، توحید در ربوبیت و

۱. اجتهاد قسم اول، با هدف فهم جامع و روشمند نصوص دینی و تطبیق بر شئون زندگی.
۲. اجتهاد قسم دوم که اجتهادی پایشی برای شناخت موضوعات عینی است.
۳. اجتهاد قسم سوم، با هدف نقد وضع موجود و تغییر آن و ایصال به وضع مطلوب.

۱. استراتژی اجتهاد قسم اول

اجتهاد قسم اول با هدف فهم جامع و روشمند نصوص دینی و تطبیق بر شئون زندگیو مشتمل بر شش روش و تکنیک روشی است.
الف. روش اسنادی برای اثبات استناد نصوص به شارع.
ب. روش استفهامی برای فهم مطابقی و التزامی بین.
ج. روش استنباطی برای کشف قواعد کلی فقهی و اصولی.
د. روش استنطاقی کشف دلالت های التزامی غیربیین.
ه. روش تفسیر شبکه ای برای کشف نظامات معرفتی.
و. روش انطباقی جهت تطبیق قاعده کلی بر مصادیق.

۲. استراتژی اجتهاد قسم دوم

اجتهاد قسم دوم با هدف اجتهاد پایشی برای شناخت موضوعات خارجی با روش شجره ای است. اینکه فقیه کاری به موضوع ندارد همه جا درست نیست. موضوعات خارجی را باید درست شناخت. برخی در بحث حجاب الزامی می‌گویند، مردم به حجاب اجباری قائل نیستند. در تحقیقات میدانی انجام شده می‌بینیم که روش تحقیقشان غلط است. هدف این اجتهاد، اجتهاد پایشی است.

۳. استراتژی اجتهاد قسم سوم

استراتژی اجتهاد قسم سوم با هدف نقد وضعیت موجود و امر انسانی محقق و تغییرش به وضعیت امر مطلوب اسلامی و دارای چند روش ذیل است: روش انتقادی، روش رفتار سازی، روش راهبردی سازی، روش ساختار سازی.

نتیجه گیری:

فقه نظام ولایی به عنوان «رویکردی حاکم بر فقه» در نظر گرفته می‌شود و در صدد است با رفع کاستی های فقه موجود در سه نظام: رفتاری، راهبردی و نظام ساختاری گام دیگری در پویایی فقه بردارد.

ولایی» بخشی از نظامات منبعث از فقه نیست و به عنوان «رویکردی حاکم بر فقه» در نظر گرفته می‌شود. در ذیل نظام ولایی، فقه های نظام اجتماعی از قبیل فقه نظام سیاسی، فقه نظام اقتصادی، فقه نظام فرهنگ، فقه نظام هنر، فقه نظام حکمرانی و سیاسی و سایر عرصه ها قرار می‌گیرند.

ز: نظریه پردازی در مقام عمل

برای نیل به روش شناسی فقه نظام ولایی، سه نوع اجتهاد لازم است:

پی نوشت ها:
۱- رز، خسروپناه، عبدالحسین، فلسفه فلسفه اسلامی، ص ۳۶۵، تهران پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه
۲- رز، خسروپناه، عبدالحسین، فلسفه های مضاف، ج ۱، ص ۲۶، تهران پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه
اسلامی، ۱۳۸۹.
۳- رز، خسروپناه، عبدالحسین، روش شناسی علوم اجتماعی، ص ۲۸۹، چاپ دوم، ۱۳۹۴.
۴- کلینی، اصول کافی، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه، ج ۲، ص ۱۸.
۵- حر عاملی، وسائل الشیعه، دار احیاء التراث العربی، ج ۱۸، ص ۹۹.
۶- وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۱۴۰.
۷- وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۱۰۰.
«کتاب القضاء»، «ابواب صفات القاضی»، باب ۱۱، حدیث ۶.